

HARPUT TÜRKÜLERİ ve AZERBAYCAN MUĞAMLARI

Abdulkadir İNALTEKİN*

Özet

Türküler, kadim tarihten gelen şifahi halk edebiyatı temsilcileri olan halk ozanlarının, âşıkların, hatta ninelerimizin, analarımızın beşiğimizi sallarken söylediği ninniler olarak benliğimize sinmiş şifahi halk sanatıdır.

Türk halk edebiyatının zenginleşmesinde türküler müstesna yere sahiptir. Eski Sovyetler Birliği döneminde, Türk dünyası ile kardeşlik bağlarını korumada türküler ve halk edebiyatının etkisi büyük olmuştur. Türkiye türkü kültürü içinde kardeş cumhuriyetlere ait pek çok türkü, halk oyunu ve edebi eserler vardır.

Türkülerin çıktığı ülke ve bölgeler hakkında bilgi, sezgi ve duygu dünyamız türkülerin diliyle zenginleşmiş ve gönül bağlarımız güçlenmiştir.

Canlı varlıkların genlerine şifrelenmiş kotlar, his ve duygu yolu ile canlıyı ait olduğu değerler yönüne itmektedir. İnsan, bazen farkında olmadan dinlediği hoş bir avazda, gönül okşayan bir şiirde kendisini bulur ve nereye ait olduğunu anlar. Türküler ve halk edebiyatı sayesinde duygularımız mütemadiyen canlı tutulur ve bize ait olan şeyleri sürekli hatırlatır.

Tebliğin amacı, Azerbaycan muğamlarının, Elazığ-Harput yöresi türkülerini ile benzerlik arz eden yönlerini incelemektir.

Anahtar kelimeler: Türkü, Muğam, Mahnı, Azerbaycan, Harput Yöresi, Halk Edebiyatı, Ozanlar

Abstract

Folk songs are the oral folk arts which are song by folk poets who are the representatives of oral folk literature coming from our ancient history and lullabies which are song by our grandmothers and also by our mothers.

Folk songs have a special place in the richness of Turkish folk literature. During the Soviet Union era, folk songs and folk literature had great importance in protection of brotherhood with the Turkish world. The folk songs culture of Turkey includes many folk songs, folk dances and literature works of other brother republics.

Folk songs do not only enrich our world of knowledge about the countries and regions where folk songs but they also enrich our world of feeling and sensation.

* Akademisyen-Araştırmacı Yazar-Şair, Türk-Azerbaycan Edebiyatı ve Halk Bilimi, Muğam Medeniyet Merkezi/ALMANYA

The codes of genes of the livings lead the livings to the place it belongs to by means of feelings and sensation. Human beings, sometimes, finds himself through a sweet sound and a beautiful poem and understands where he belongs to. Our feelings are kept alive for ever thanks to folk songs and folk literature and remain us something which belong to us.

The aim of this notification is to analyse the similar sides of muğams of Azerbaijan with folk songs of Elazığ- Harput region.

Key Words: Folk Song, Muğam, Mahni, Harput Region, Folk Literature, Folk Poets

Giriş

Kadim tarihten beri kuşaktan kuşağa taşınarak, asırların süzgecinden geçip gelmiş şifahi halk edebiyatı ve âşık sanatı ananevi kültürün temelidir. Kundaktan itibaren ana sütüyle kulağımıza ve gönlümüze dolan ninniler ve türküleri bizi ait olduğumuz köke bağlamaktadır. Bir milletin medeniyeti ve musiki sanatı ne kadar kadim ve zenginse, o nispette etki gücüne maliktir. Anadolu'nun en ücra mahallinde yaşatılan bir geleneğin binlerle km. uzaktaki başka bir coğrafyada hatta kıtada karşımıza çıkması, kültürümüzün ne kadar kadim, zengin ve etki gücüne malik olduğunu gösterir. Farklı coğrafyalarda yaşayan, aynı ırsten gelen akraba halkların ortak kültürü, halk ozanları ve âşıkların sürdürdüğü şifahi anane yoluyla yüzyıllardan beri kıtalar arasında dolaşmaktadır. Akraba toplulukların yaşadığı hangi coğrafyaya gitsek orada Dede Korkut, Ahmet Yesevi, Mevlana, Hacı Bektaş, Yunus Emre, Fuzuli, Nesimi, Köroğlu, Karacaoğlu ve geleneksel kültürün mihenk taşları olan isimler karşımıza çıkar. Ortak kültürün taşıyıcısı olan âlimler, şairler ve ozanlar Türk halk edebiyatının zenginleşmesinde ve türlerinin ortaya çıkışında en büyük paya sahiptirler.

“Azerbaycan Türkleri arasından çıkmış olan Âşık Garib, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kanber gibi birtakım halk hikâyelerinin Anadolu’da yayılması ve 17. yüzyıldaki ünlü Celâlilerden birisi olan Köroğlu’nun İran ve Türkmenistan Türklerinin de millî destan kahramanları olması pek şayanı dikkat bir keyfiyettir. Daha eski zamanlarda her üçü de, Oğuz (Türkmen) elinden olan Türkiye, İran ve Türkmenistan Türklerinin millî destanları Dede-Korkut destanları idi.” [SÜMER:217]

Tarihi süreç içinde ortaya çıkan içtimai, siyasi ve tabii olaylar, toplumların yaşadığı coğrafya özelliklerine bağlı olarak kültürlerin değişime uğramasında etkili olmuştur. Bu bağlamda aynı damardan beslenen akraba halklar arasındaki kültür farklılıkları ortaya çıkmakla birlikte, Anadolu’da

yaşayan bir halk ozanının söylediği geleneksel bir eserin benzerini, uzak coğrafyalarda yaşayan başka bir halk ozanı da söylemektedir. Türk halklarının ortak kültür değeri olan âşık atışma türleri buna verilebilecek en güzel örnektir. Binaenaleyh geleneksel âşık sanatı ve halk edebiyatı, aynı kültürün damarlarından beslenen özlü bir köktür.

Bu çalışmada, Azerbaycan bölgesinin geleneksel musiki kültürünün Elazığ-Harput yöresi ile benzerlik arz eden yönleri ele alınmıştır.

Şifahi Halk Edebiyatı ve Kültürel Kimlik

Halk yaratıcılığının kâmil gücü olan şifahi halk edebiyatı ve âşıklık geleneği, içinde asırların birikimini barındıran kadim halk sanatıdır. Toplumun acıları, sevinçleri, yaşam tarzı, öğretileri, örf ve adetleri, maddi ve manevi kültür varlıkları bu şekilde korunmakta ve sonraki kuşaklara aktarılmaktadır. Toplumun bilinçlenmesinde, duyguların güçlenmesinde ve değerlerin korunmasında halk âşıklarının, ozanlarının söylediği hikmetli sözler toplumun bütün katmanlarında asırlarca etkisini sürdürmüştür. Usta-çırak ilişkisi veya irticalen yetişen halk âşıkları, tarih boyu mahalli bölgelerde ortaya çıkmış, maharet ve yeteneklerine göre toplumun geneline şamil olmuştur. Asırlar boyu harmanlanarak yoğrulan dini, milli ve ananevi değerler medeniyet ve kültürel kimliği oluşturmıştır. Bu bağlamda milletlerin medeniyet ve kültür zenginliği onun tarihi geçmişi, örf, adet, gelenek, görenek, anane, töre, dini ve milli değerlerinin topluma kazandırdığı dünya görüşü ve yaşam şekli olarak özetlenebilir.

Azerbaycan Muğamları

“Kadim Doğu musikinin Azerbaycan kolu olan muğamlar, asırlar boyu şifahi anane yoluyla günümüze ulaşmış en nadir sanat incileridir. Türk halklarının dâhili âleminin kâmil ifadesi ve musiki irsinin temel taşı olan muğamlar sadece Azerbaycan’ın değil, bütün Doğu halklarının kâmil zevkidir.

Milattan önce 9-10. asırlarda, Medya şahlığı devrinde, Urmiya gölü etrafında ve Muğan’da yaşayan kadim Azerbaycan tayfaları olan Muğlar saraylarda, halk arasında dinlerini, ilmi bilgilerini yayar ve musikiyle iştigal ederlerdi.

Devrin en maharetli müzisyenleri olan Muğlar şah saraylarında faaliyet gösterir, devrinin en muteber çevresiyle iç içe yaşarlardı. Muğamların da bu sanatkârlar tarafından meydana getirildiği söylenmektedir.

Muğam tarihini araştıran Azerbaycan, İran, Arap ve diğer ülkelerin musikişinasları muğamların Sasaniler devrinde (3-7. asır) geniş biçimde yayıldığını ve geniş hacimli müstakil muğamlar halinde icra edildiğini belirtmektedir.

Menşei Arapça olan Doğu sanat musikisi türleri içinde yer alan muğamın milletlere göre adları şöyledir:

Azerbaycanlılarda	„muğam”
Türklerde ve Araplarda	„makam”
Taciklerde ve Özbeklerde	„makom”
Türkmenlerde ve Uygurlarda	„mukam”
Kazaklarda	„küy”
Kırgızlarda	„kü”
Farslarda	„destgah”
Pakistanlılarda	„heyyal”
Endonezyalarda	„patet”
Hintlilerde	„raka”

Tarihi kaynaklarda, yine bu türden olan ve Japonlarda „gagaku” olarak adlanan geleneksel musikin de muğamdan etkilendiği söylenmektedir.” [İNALTEKİN:2008]

Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Kültür Bakanlıkları, sivil kültür kuruluşları UNESCO ile yürüttükleri işbirliği çerçevesinde dünyanın pek çok ülkesinde geleneksel Doğu musiki kültürünün tanıtılmasında azami desteği ve gayreti göstermektedir. Merhum Neşet Ertaş, 2010 yılında UNESCO tarafından „Yaşayan İnsan Hazinesi” seçilmiş, Azerbaycan’ın dünyaca ünlü muğam ustası Alim Kasımov, 1999 yılında uluslararası IMC-UNESCO müzik ödülünü almıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı nezdinde faaliyet gösteren „Kırşehir Ustalar Müzik ve Oyun Topluluğu’nun” UNESCO ve Gazi Üniversitesi tarafından Kazakistan ve Türkiye’yi içeren Halk Müziği Kültürü Araştırma Projesi çerçevesinde geleneksel kültürün korunması için devlet tarafından himaye edilmesi takdire şayandır.

Haydar Aliyev Vakfı’nın himayesinde iki yılda bir Bakü’de düzenlenen „Uluslararası Muğam Festivali’nin” hedef ve ilkeleri bölümünde şu görüşlere yer verilmiştir: „Doğu halklarının geleneksel müziğinin özgün türlerinin, özellikle Azerbaycan muğamının korunması ve gelişmesi dünya çapında dikkat merkezine çekilmiştir. UNESCO’nun, insanlığın sözlü ve maddi olmayan irsinin şaheserleri listesine Azerbaycan muğamının dâhil edilmesi bu müzik geleneğinin büyük edebi değere ve kültürlerarası potansiyele sahip olduğunu ispatlıyor.” [MUĞAM]

Azerbaycan Muğamları

Azerbaycan muğamları içinde bölüm, terkip, büyük ve küçük hacimli eser olarak icra edilen yüzden fazla muğam türü barındırır. Günümüzde icra edilen büyük hacimli, müstakil Azerbaycan muğamları on iki tanedir:

Rast	Şur	Segah	Çahargah	Bayatı-Şiraz	Şüşter
Humayun	Mahur-Hindi	Bayatı-Kaçar	Orta mahur	Düğah	Zabul-segah

Muhtelif türlere ayrılan muğamlar çok yönlü ve zengin içeriğe sahiptir. „Değişik hadiselerle bağlı olarak meydana gelmiş havalardan oluşan muğamlara meziyetlerine göre adlar verilmiştir:

“Seciyeli (karakteristik) muğamlar; „Şur”, „Humayun”,

Musiki kuruluşu itibariyle duygusal muğamlar; „Simai-şems”, „Rast”, „Dilkeş”,

Belirli yerlerin ve bölgelerin ismini taşıyan muğamlar; „Arazbarı”, „Karabağ şikestesı”, „Şirvan şikestesı”,

Şahısların ismini taşıyan muğamlar; „Şah Hataı”, „Hüsrevi”, „Hüseyni”,

Şehirlerin ismini taşıyan muğamlar; „Bayatı-Şiraz”, „Bayatı-İsfahan”, Bayatı-Kaçar,

Milli isim taşıyan muğamlar; „Bayatı-Türk”, „Bayatı-Kürd”,

Tavır ve yorum üslubuna göre adlanan muğamlar; „Kesme şikeste”, „Hayreti”,

Farsça sayı sırasına göre isimlendirilmiş muğamlar; „Yegah”(1), „Dügah”(2), „Segah”(3), „Çahargah”(4), „Pencgah”(5) gibi.

19. Asrın sonlarına kadar icra süresi 3 saat olan muğamların hacmi zamanla azaltılarak günümüzde 30-45 dakika arasında icra edilmektedir.” [İNALTEKİN:2008]

Karakteristik yapısına göre farklı bölümlerden oluşan muğamlar içeriğine göre değişmektedir. Bazı muğamların bölümleri daha fazla iken, bazıları az olabilmektedir. Örneğin; Zabul-segah 20, Çahargah 18, Bayatı-Şiraz 17 bölümden oluşurken, rast muğamı dokuz bölümden oluşmaktadır. Rast muğamının bölümleri şunlardır:

Deramet	Berdaşt	Reng	Diringi	Şube
Bucak	Avaz	Maye	Tasnif	

19.-20. Yüzyılda Azerbaycan’da Geleneksel Edebi-Musiki Meclisleri

Ermenistan’ın işgali altında bulunan Azerbaycan’ın Karabağ bölgesindeki Şuşa şehrinde şair Mirza Rahim Fena’nın girişimiyle, meşhur âlimlerden Şuşalı Mirza Abdülkasım’ın medresesinde 1864 yılında kurulan, „1872 yılında Hurşidbanu’nun girişimi ve maddi yardımı ile temeli atılan „Meclisi-üns” edebi meclisi bünyesinde otuza yakın şair toplamıştır. „Meclisi-üns“ üyelerinin sayısına ve yapısına göre sonradan „Beyti-Feramuşan” (Şuşa), „Mecmaüş-Şüera” (İstanbul) ve „Beytüssefa” (Şamahı) meclisleri ortaya çıkmıştır.” [NATEVAN:1984]

19. yüzyılın başlarında „Gence’de „Divan-ı Hikmet“ (1820-1880), Guba’da „Gülistan“ (1819-1835), Ordubad’da „Encümeni-Şuara“ (1838-1903), Lenkeran’da „Fevcül-füsaha“ (1850 -1900), Şuşa’da „Meclisi-üns“ (1864 -?), „Meclisi-feramuşan“ (1872 1910), Şamahı’da „Beytüs-Safâ“ (1860-1915), Bakü’de „Mecmaüş-Şuara „(1800-1915) ve başkaları bu meclislerin en tanınmışlarıdır.” [KASIMZADE:1956]

„Bu meclislerde sadece edebi konular değil, çok sayıda ulusal-manevi ve sosyal meseleler ele alınır ve geniş halk kitlelerine yayılırdı. Özellikle halkın bilinçlenmesi, eğitimi ve geleceği bu meclislerin temel amacı idi. Konuşmalarda ve tartışmalarda şekillenen ilerici fikirlerle ülkenin gelecekteki kalkınması için devlete yardımcı olurlardı.” [STK:2010]

2006 yılında Azerbaycan Devlet Televizyonu AZ-TV tarafından „meclisi-üns“ filmi çekmiş, aynı isimle edebi-musiki programı yayınıni sürdürmektedir.

Bu geleneğin Anadolu ayağında da asırlarca farklı şekilde uygulanan „sıra gecesi”, „yaren gecesi”, „barana gecesi”, „kürsü başı” geleneğinden bahsedebiliriz. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de farklı yörelerde, farklı biçimde uygulanan bu gelenek akraba topluluklarda da aynı amaç için uygulanmaktadır. Günümüzde Türkiye’nin farklı bölgelerinde sürdürülen geleneksel meclis akşamlarından bazıları şunlardır:

„gezek”	adıyla Isparta ili Yeniceköy, Eğridir ve Şakirkaraağaç, Manisa ili Kula, Kütahya ili Simav,
„Sıra Yârenleri”	adıyla Konya ili Akşehir,
„Barana Sohbetleri”	adıyla Balıkesir Dursunbey ilçelerinde,
„Cümbüş”	adıyla Ankara ve çevresinde,
„Oturmah”	adıyla Van ilinde,
„Gençler Kurulu”	adıyla Niğde ilinde,
„Keyif”	adıyla Antalya ilinde varlığını sürdürmektedir. “

[T.C. KTB]

1992’den beri her yıl Elazığ’da gelenek halinde düzenlenen „Uluslararası Hazar Şiir Akşamları”, kadim geleneğin günümüzdeki

yansımasıdır. Ayrıca Türkiye'nin çeşitli TV. kanallarında „sıra gecesi” ve benzeri programlar yayınlanmaktadır.

Elazığ-Harput Yöresinde Azerbaycan Kültür İzleri

“11. yüzyılda Türklerin hâkimiyetine geçen bölgede bir dönem Azerbaycanlılar etkili olmuştur.” [GÖYÜNÇ:1969]

Eğin „Derleme Sözlüğü'nde yörede kullanılan yığınla sözcükle Azerbaycan Türkçesi arasında benzerliğin dikkat çekici olduğunu belirtmek gerekir.” [ARIKAN:2001]

Bölgenin hâkimiyeti Türklere geçtikten sonra yüzyıllar boyu bu bölgede harmanlanan kültürün izleri, farklı coğrafyalarda kendisini göstermektedir.

Azerbaycan muğamları, halk mahnısı (türkü), heyratı (hoyrat), bayatı (mani) ve halk raksları (halk oyunu) ile Elazığ-Harput yöresi türkü, uzun hava, hoyrat, mani ve halk oyunlarında isim ve icra bakımından büyük ölçüde benzerlik vardır. Bu olgu, bölgede yaşatılan kültür köklerinin Azerbaycan'la aynı damardan beslendiğine işaret etmektedir.

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Kütüphanesinde kayıtlı iki ciltlik „Notalarla Harput Musikisi” kitabının açıklama bölümünde: „*Elazığ-Harput kültürünün çok önemli bir kolundan olan musikisini gelecek nesillere ulaştırmak için nota şeklinde yazılmış bir kitaptır*” [AMEA] bilgilerinin yer alması, iki kardeş ülke arasındaki tarihten gelen kültür bağlarının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

„...*Divan ve Nevrûz makamlarındaki ağır bestelerin, Artukoğulları ve Uzun Hasan'ın Harput'taki saraylarında mehter takımları tarafından çalındığı, bu eserlerin Horasan erlerinden miras kaldığı şeklindedir. Bunu doğrulayan işaretler de vardır. Makamların adları ile birlikte, türkülerde adı geçen İsfahan, Şiraz ve Şirvan gibi Türkler'in bulunduğu yakın Asya şehir isimleri bu rivayeti gerçekleştirmektedir.*” [MEMİŞOĞLU:1966]

Muğam Tarzı Okunan Elazığ-Harput Yöresi Türkü ve Uzun Havaları

Elazığ-Harput türküleri, çeşitli olduğu kadar usul ve makamları ile de köklü zenginliğe sahiptir. Bazı uzun hava ve türküler isim benzerliklerinin yanında usul olarak Azerbaycan muğamları ve halk mahnıları ile büyük ölçüde benzerlik arz eder. Azerbaycan muğamlarında icra edilen makamların önemli bir bölümü Elazığ-Harput türküleri içinde karşımıza çıkmaktadır. Elazığ'da; „Rast”, „Mahur”, „Hicaz”, „Bayatı”, „Hüseyni”, „Kürdî” makamları isim ve usul olarak Azerbaycan muğamları ile aynı türdendir.

Elazığ-Harput'ta „Şirvan hoyratı”, „kesik hoyrat”, „muhalif hoyrat”, „Hüseyni”, „İsfahan”, „Hicaz” olarak icra edilen makam eserleri, Azerbaycan'daki muğam türlerinden „heyratı”, „Şirvan şikestesı”, „Hüseyni”, „Bayatı-İsfahan”, „Hicaz” ve „muhalif” makamları ile benzeşmektedir. Elazığ-Harput musikisinde icra edilen bazı makamlar, Azerbaycan muğamlarından „zabul-segâh” ve „çahargah” muğamları içinde yer alan terkipleleri ile de aynı usulde icra edilmektedir.

Azerbaycan'da halk mahnıları icra edilirken başta, ortada veya sonda mutlaka muğam okunur. Bazı mahnılarda muğam okunmamakla birlikte, bu uygulama alışılmış değildir. Elazığ-Harput türküleri içinde aynı şekilde icra edilen musiki öncesinde , ortasında veya sonunda icra edilen gazellerin Azerbaycan musiki türleri ile çok fazla benzerlik arz etmesi, iki kardeş ülke halklarının aynı musiki irsinden olduklarını gösterir.

Elazığ-Harput uzun havaları: „Ağır halay, Al yanaktan, Bir gül için, Bülbül güle, Ey dil ne durursun, Felek hançerini, Gamze deler, Geldi geçti, Kemer attım, Merhem koyup, Ne mestim, Sana dil verdim, Uyan yar, Yara benden, Yar yad oldum, Yüksek kayadır gönül” icra bakımından Azerbaycan muğamları ile aynı tarzdadır. [ELAZIĞ TÜRKÜLERİ]

Elazığ-Harput musikisini Azerbaycan muğamlarından ayıran en belirgin özellik, coğrafi bölgelerden kaynaklanan farklılıklara bağlı olarak muğamların terkinde fazlaca bölümlerin olması ve süresinin uzunluğudur.

Bazı muğamların bölümleri daha fazla iken, bazıları azdır. Örneğin; Zabul-segah 20, Çahargah 18, Bayatı-Şiraz 17 bölümden oluşurken, Rast muğamı 9 bölümden oluşmaktadır. Rast muğamının bölümleri şunlardır:

Deramet	Berdaşt	Reng	Diringi	Şube
Bucak (guşe)	Avaz	Maye	Tasnif	

[İNALTEKİN:2008]

Elazığ-Harput yöresi uzun havalarını yörenin değişik türküleriyle birleştirdiğimizde ortaya „Elazığ-Harput muğamları” çıkacaktır. Bu konuda dikkat celbeden bir diğer husus ise, Elazığ-Harput uzun hava ve türkülerinde okunan gazel, cinas ve tecnisler de Azerbayca muğamları ile aynı türden olmasıdır. Hatta, bazılarının birebir aynı olduğunu söyleyebiliriz:

Elazığ'ın „Bülbülüm bağ gezerim” türküsünün sözleri:

“Bülbülüm bağ gezerim
 Aşığım dağ gezerim
 Yüz yerde yüz yarem var
 El sanır sağ gezerim” şeklindedir.

Azerbaycan bayatısı olan bu şiirin aslı şöyledir:

“Bülbülem, bağ gezerem,
 Ölmerem, sağ gezerem,
 Leylini itirmişem,
 Mecnunam, dağ gezerem.” [VEFALI:2012]

Azerbaycan muğamlarının etkisi, Türkiye’nin başka bölgelerinde de görülmektedir. 70’li yılların meşhur türkülerinden olan „*karşıdadır evleri (emmioğlu)*” türküsünün musikisi, Azerbaycan „muhalif” muğam tasnifinin açışdır. Eski Sovyetler Birliği döneminde bir şekilde Türkiye’ye ulaşmış „muhalif tasnifi”nin açış kısmı Türkiye’de türkü olarak bestelenmiş ve yöresi Kırıkkale olarak TRT, THM repertuarında kayıtlara geçmiştir. [TRT:1984]

Âşık Edebiyat Türü Olarak Hoyrat, Mani veya Bayatı

Irak Türkmen bölgesinde, Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde „hoyrat”, diğer bölgelerde „mani”, Azerbaycan’da „bayatı” olarak bilinen âşık edebiyatının cinas türleri içinde yer alan şiir türü, türkü ve uzun havalarda 7, 8, 11 ve 14 hece olarak okunur.

On dört heceli cinas türleri genelde gazel olarak müstakil uzun havalarda veya türkünün başında, ortasında ya da sonunda gazel havasında okunur.

On bir heceli cinas türleri genelde tecnis olarak veya gazel havasında okunur.

Sekiz heceli cinaslar türkü ve uzun havalarda müstakil olarak okunur.

Bayatılar ise, yedi hecelidir ve türkülerin açış uzun havası, müstakil uzun hava ya da türkü havalarda okunur. Azerbaycan bayatıları genellikle „azizinim”, „azizim”, „ben âşık”, „ben aşığım” veya bayatının kafiyesiyle başlar.

Bayatı, hoyrat veya maniler iki veya üç çokanlamlı cinas sözcüklerin kullanıldığı yedi heceli âşık şiiridir. Türkiye, Azerbaycan ve Kerkük’ten örnekler:

Kafiye ile başlayan, iki çokanlamlı Elazığ hoyratı:

“Böyle bağlar,
Yar başın böyle bağlar.
Kuş uçmaz bülbül ötmez,
Yıkılsın böyle bağlar.

“Ben âşık yara canım, (yara canım)
Kurbandır yara canım.
Tutup koyum kafese,
Gönderim yara canım.”

Kafiye ile başlayan, iki çokanlamlı Elazığ hoyratı:

“Böyle bağlar,
Yar başın böyle bağlar.
Kuş uçmaz bülbül ötmez,
Yıkılsın böyle bağlar.

Veya

Güne düştüm,
Gölgeden güne düştüm.
Felek çarkın kırılsın,
Dediğin güne düştüm.” [DERGİ:2012]

“azizinim”, „azizim”, „ben âşık”, „ben aşığım” ve kafiye sözcüğüyle başlayan üç çokanlamlı sözcülerin yer aldığı Azerbaycan bayatıları:

„Azizinim yad eli, (yadeli)
Ya divane ya deli.
Kıyamet o gün kopar,
Yara değse yad eli.”

“Azizim bağda davar,(bağdada var)
Bin ata Bağdad’a var.
Bahçede gördüğün gül,
Bizim bu bağda da var.”

“Ben âşık yara canım, (yara canım)

Kurbandır yara canım.

Tutup koyum kafese,

Gönderim yara canım.”

„Ben aşığım o dala ¹, (odala)

O budağa, o dala.

Var mı ocağı sönen,

Yüreğimden od ala.”

Kafiye sözcüğü ile başlayan bayatı:

“El göç eyler bu dağa, (budağa)

Kuşlar konmaz budağa.

Öyle ki ben dözürem,

Kimse dözmez ² bu dağa.”

Veya

“Sen yetim, ben de yetim,

Yavaş git, ben de yetim.

Sen muradına yettin,

Gün olsun ben de yetim.” [ABDULLA:2004]

Kafiye ile başlayan, iki çokanlamlı Şanlıurfa hoyratı:

“Yara var,

Yâra ulaş, yara var.

Benim göz göz gönlümde,

Her gözelden yara var.”

Veya

“Yara sızlar,

Ok değmiş yara sızlar.

Yaralının halinden,

Ne bilsin yarasızlar.” [DERGİ:2012]

¹ arkaya

² dayanmak, katlanmak, tahammül etmek

Kafiye ile başlayan, iki çokanlamlı Kerkük hoyratı:

“Yara sar,
Cerrah isen yara sar.
Beni kimse asamaz,
Asar ise yar asar.” [AKKOYUNLU:1992]

Veya
“O yanmadı,
Men yandım, o yanmadı.
Kırk yıl hoyrat çağırdım,
Ankara oyanmadı.” [DERGİ:2011]

Elazığ-Harput türkülerinde sıkça rastlanan 11 heceli tecnisler, âşık edebiyatının üç çokanlamlı cinas türlerindendir. Elazığ yöresinde olduğu gibi, Azerbaycan’ın bütün yörelerinde çok sevilen tencisi cinas şiirinden ayıran özellik, şiirin ilk üç satırında kullanılan kafiye çokanlamlı üç sözcükten oluşurken, dördüncü satırın kafiyesi tek başına cinas oluşur. Azerbaycan âşık edebiyatının klasiklerinden, 19. yüzyıl saz şairlerinin önde gelen temsilcisi Âşık Alesker’den üç çokanlamlı sözcülerin kullanıldığı on bir heceli iki tecnis örneği:

“Ay ana, ana:
Giyinmiş üstüne yar alacanı, (yaralacanı) ³
At müjgan okunu, yarala canı.
İster Alesker’den yar ala canı
Dökünce zülfünü, a yana, yana.” [AHUNDOV:2005]

Veya
“Yara getirir:
Hak nazarın Alesker’den kesmedi, (kesmedi)
Yar beline yakışanlar kesmedi. ⁴
Merdin hüneridir, bastı, kesmedi.
Namert tepe-tırnak yara getirir.” [AHUNDOV:2005]

³ elalı elbise

⁴ biçilmiş

Elazığ–Harput Yöresi Halk Oyunları ve Azerbaycan Halk Raksları

Elazığ-Harput yöresi halk oyunlarından „dello” (Azerbaycan’da: tello), Temir ağa; (Azerbaycan’da: Temur ağa) ve tamzara (Azerbaycan’da: tenzere) isim ve oynanış şekli ile Azerbaycan’la aynı olan halk oyunlarıdır. “Temir ağa” ayrıca Terekeme, Sivas, Kars yörelerinde de bilinen halk oyunudur.

„Odlar Yurdu” olarak da tanımlanan Azerbaycan’ın güney bölgesinde bulunan “Gobustan” arazisindeki kaya üstü resimlerde tasvir edilen halk oyunları, Azerbaycan coğrafyasındaki kültür köklerinin 8–10.000 yıllık olduğuna işaret etmektedir. [GOBUSTAN]

“Gobustan” arazisindeki kaya üstü resimleri

Günümüzde koruma altına alınan Mecusilerin Bakü’deki „ateşgah’ı”.

Bir görüşe göre, „Gobustan”ın eski adının Farsça öküz anlamına gelen „gav” sözünün „istan” sözüyle birleşmesi olarak „Gavistan”; „öküzler diyarı” şeklinde söylediği gibi, „kebr” (ateş) ile „istan” sözünün birleşmesi olarak „kebristan”, yani „ateşe tapanlar diyarı” şeklinde söylediği de ifade edilmektedir. Dünyadaki üç Mecusi tapınağından biri olan Azerbaycan’daki „Ateşgah“, Abşeron yarımadası içinde, Bakü’ye 30 km. Surahanı kasabasının güney-doğusunda yer alır. Ateş tapınağı, „ebedi sönmeyen ateş” olarak inanılan doğal gazın çıktığı yerde 17.-18. yüzyıllarda inşa edilmiş.

Türklerin kadim eğlencelerinden olan seyirlik halk „oyunlardan bazıları türkü, bazıları musiki eşliğinde, bazıları kadınlar, bazıları erkekler, bazıları ise hem kadın, hem de erkeklerle beraber oynanır.” [İNALTEKİN:2009]

„19-20. yüzyılın başlarında Azerbaycan toylarında (düğün) „Halay“, „Gülümey“, „Yallı“, „Hahışta“ gibi toplu danslar, „Geşengi“, „Gülgez“, „Ceylanı“, „İnnabı“, „Gül“, „Lale“, „Yüzbir“, „Halabacı“, „Turuncu“, „Turacı“ gibi kadın dansları, „Gazağı“, „Yıldız“, „Bağdat’a“, „Esgeranı“, „Tarçın“, „Behteveri“, „Mirzeyi“ gibi oyunlar da ifa ediliyordu. Düğünlerde ifa edilen oyunlar kadın ve erkek rakkaselerle ayrılıyordu. XIX-XX yüzyılın başlarında Şeki’de, Zagatala’da düğün meclislerinde „Üsten aşırma“, „Turullay“ adlı eski oyunlar da ifa ediliyordu. Şeki-Zagatala bölgesi için geleneksel oyunlar „Sarıbaş“, „Yallı“, „Yavaş yeri“, „Ayak sirkeleyen“, „Goşa oyun“, „Nazile“, „Şalah“, „Lezgihengi“, „Uzundere“, „Laz“ vs. idi. Bu bölgenin düğünlerinde özel çeviklik gerektiren „Avari“, „Sarıbaş“, „Gende“, „Lezginka“ gibi havalar da oynanırdı. Bu oyunların özelliği, oynandığı zaman oyuncunun vücudunun belden yukarısı hareket etmezdi.” [PAŞAYEVA]

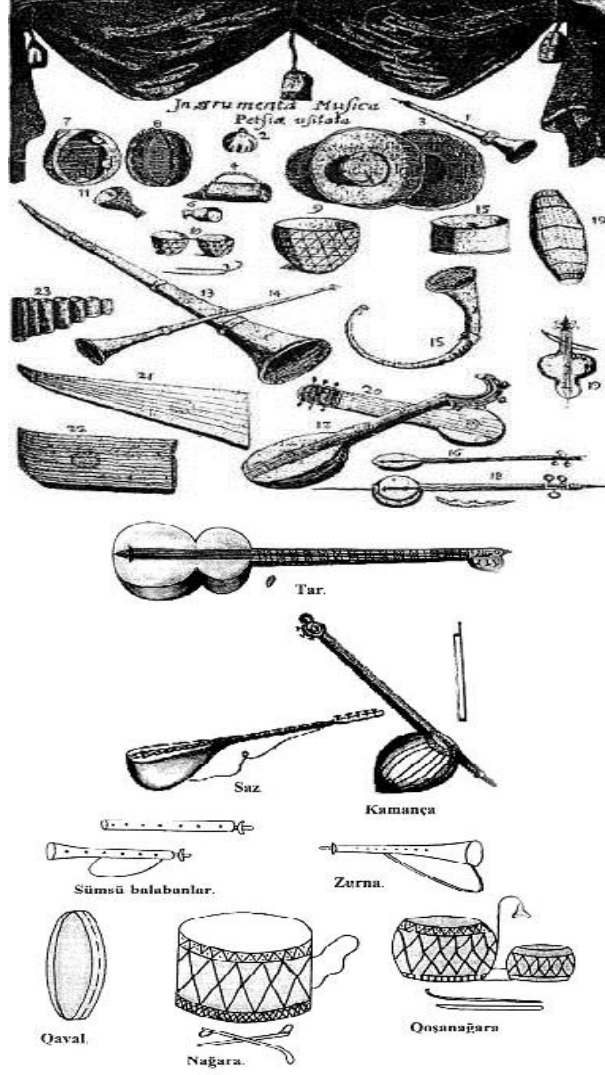
„17. yüzyılın sonlarında Azerbaycan’a uğrayan Alman seyyah Engelbert Kaempfer seyahatnamesinin „17. Yüzyıl Doğu Musiki Kültürü” adlı bölümünde, Azerbaycan’da karşılaştığı 23 çalgı aletinin hem resmini çekmiş, hem de bu aletler hakkında ayrı ayrı bilgi vermiştir.” [NECEFZADE:2010]

„Yürütülen bilimsel çalışmalar neticesinde, Azerbaycan’da kadim müzik aletlerinin sayısının 60’dan fazla olduğu anlaşılmıştır. Maalesef, söz konusu müzik aletlerimizin çoğunluğu unutulmuştur. Onların isimlerine destanlarda, klasik eserlerde rastlanmaktadır.

Kadim müzik aletlerimizden 11’i Bakü Müzik Akademisi laboratuvarında, Prof. Dr. Mecnun Kerimov’un yönetimi altında restore edildi. Restore edilen

„Cenk”, „Tambur”, „Rud”, „Berbed”, „Çegane”, „Çobur”, „Lute”, „Santur”, „Kopuz” hem müzelerde sergileniyor, hem de „Kadim Müzik Aletleri” topluluğu tarafından ifa ediliyor.” [SİMSAR:2012]

Azerbaycan Kadim Musiki Aletleri

P. Vorstukova görə Azərbaycan xalq çalğı alətləri

Devlet Başkanı Haydar Aliyev ve Prof. Dr. Mecnun Kerim'in başkanlığında „Azerbaycan Kadim Çalgı Aletleri” topluluğu.

Sonuç

Elazığ-Harput yöresi kültürü bütün yönleriyle ele alındığında hikâyesi, türküsü, uzun havası, halk oyunları, gelenek, deyim ve yöre ağızlarıyla Azerbaycan'la çok yönlü benzerlik taşıdığı görülecektir. Çünkü tarihi dönemler dikkate alındığında bölgenin hâkimiyeti Türklere geçtikten sonra yüzyıllar boyu bu bölgede harmanlanmış Türk-İslam kültürü, farklı coğrafyalardaki diğer akraba toplulukların kültürünün zenginleşmesine ve bağların güçlenmesinde temel olmuştur. Türkiye-Azerbaycan coğrafyalarında yaşatılan türküler, uzun havalar, halk oyunları kendi bölgelerinde gelişen sosyo-kültürel gelişmelere bağlı olarak değişme uğramakla beraber kökteki aynılığını korumuştur. 2010 yılında Hazar Üniversitesinin düzenlediği „Azerbaycan Dünya Edebiyatında” uluslararası sempozyumda, „Türkiye Türkü Kültüründe Azerbaycan Halk Mahnıları” çalışmamızda, Türkiye-Azerbaycan arasında kültür köprüsü olmuş türkülerin, iki kardeş ülkenin kültür hayatına etkilerini incelemiştik. Çalışmamız sırasında gördük ki, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, diğer kardeş cumhuriyetlerle mukayese edilemeyecek kadar güçlü ve birbirinden

etkilenmektedir. Türkiye'nin hemen her yerinde mutlaka Azerbaycan menşeli her hangi bir musiki, edebiyat veya kültür örneklerine rastlanılmaktadır.

Bu etkileşim geçmişten-günümüze asırlarca sürdüğü gibi, bundan sonraki kuşaklarda da asırlar boyu devam edecektir.

KAYNAKÇA

- [1] SÜMER, Faruk, Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bakış, s.217
- [2] İNALTEKİN, Abdulkadir, „Azerbaycan Muğamları”, “1. Uluslararası Şairler Buluşması Sempozyumu” Bildirisi. Selçuk Üniversitesi, 2008.
- [3] [MUĞAM] http://mugam.az/first_az.html
- [4] İNALTEKİN, Abdulkadir, „Azerbaycan Muğamları”, “1. Uluslararası Şairler Buluşması Sempozyumu” Bildirisi. Selçuk Üniversitesi, 2008.
- [5] “NATEVAN, Hurşitbanu”, 1984, Bakü, s. 12
- [6] KASIMZADE, Fuat, XIX yy. Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1956
- [7] Azerbaycan Cumhuriyeti’nde STK’larının Durumu Hakkında Milli Rapor, Bakü, 2010, s.9
- [8] T.C. KTB, <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,12115/turkiyenin-kultur-ve-turizm-bakanligi-arastirma-ve-egit-.html>
- [11] GÖYÜNÇ, Nejat „Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimati”, Tarih Dergisi, Sayı 23, İstanbul, 1969, s. 27
- [10] ARIKAN, Zeki, „Egin Kasabasının Tarihsel Gelişimi”, OTAM Dergisi, Sayı: 12 Sayfa: 001-064 Yayın Tarihi: 2001
- [11] AMEA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Kütüphanesi): „Notalarla Harput Musikisi . cilt: I, II“ Neşrin şifresi: T-9036, Basım: Elazığ, Çağ Ofset, 1999, ISBN 975-585-047-3: 15 m.
- [12] MEMİŞOĞLU, Fikret,1966, Harput Ahengi, Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul.
- Notalarla Harput Musikisi,1999, Cilt I-II, Çağ Ofset, Elazığ.
- [13] [ELAZIĞ TÜRKÜLERİ] <http://www.elazig.gov.tr/muzikler-elazig-harput-1.html>
- [14] İNALTEKİN, Abdulkadir, „Azerbaycan Muğamları”, “1. Uluslararası Şairler Buluşması Sempozyumu” Bildirisi. Selçuk Üniversitesi, 2008.
- [15] VEFALI, Enser, Dr. „Bayatılarda Nakam Mehebbetin Tesviri”, Makale Hazar Üniversitesi Dergisi, Haziran 2012, Sayı 38, s. 60
- [16] TRT, THM Repertuarı; Yöresi: Kırıkkale, Kimden Alındığı: Ekrem Aydoslu, Derleyen: Hamdi Özbay, Derleme Tarihi: 1968, Notaya Alan: Hamdi Özbay, TRT Repertuar Tarihi: 28.06.1984, THM Repertuar Sıra No: 2539

- [17] Şanlıurfa Kültür Sanat Dergisi, Yıl 5, Sayı 12, 2012
- [18] ABDULLA, Behlül, BABAZADE, Kızılgül, MEMMEDLİ, Elhan, „Azerbaycan Bayatları”, XXI–Yeni Neşirler Evi, 2004, Bakü, s. 113, s. 140, s. 132, s. 12, s.33, s. 61.
- [19] Şanlıurfa Kültür Sanat Dergisi, Yıl 5, Sayı 12, 2012
- [20] AKKOYUNLU, Ziya, “Kerkük Ağzında Mani ve Hoyratlara Dair”, Milli Folklor Dergisi, Sayı 14, s. 5, 1992
- [20] Kardeşlik Dergisi, Sayı 50, Yıl 13, 2011
- [21] AHUNDOV, Ehliman, ABBASLI, İsrail, İSMAYILOV, Hüseyin, „Azerbaycan Âşık Şiirinden Seçmeler”, s. 26, Doğu-Garb Neşriyat Bakü, 2005
- [22] a.g.e. s. 28
- [23] [GOBUSTAN] <http://www.icom.azeuotel.com/az/history05az.html>
- [24] „İNALTEKİN, Abdulkadir, “Coğrafi Bölgelere Göre Türk Halk Kültüründe Eğlence ve Oyunlar”, “10. Uluslararası Halk Kültüründe Eğlence Sempozyumu”, Bildirisi, Kocaeli Üniversitesi, 2009”
- [25] „PAŞAYEVA, Mehebbet, „Azerbaycan Kadim Toylarında Oyun ve Eğlence”, Bildiri, AMEA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi).
- [26] NECEFZADE, Abbaskulu, „Azerbaycan İdiofonlu Çalgı Aletleri”, s. 171, 233, Bakü, 2010.
- [27] „SİMSAR” Gazetesi, Prof. Dr. Mecnun Kerim ile mülakat, 16.07.2012, Bakü
<http://simsar.az/news/a-23283.html>

